

تصویرسازی حماسی و ملی‌گرایانه در اشعار اخوان ثالث با رویکرد نشانه‌شناسی

چکیده

یکی از تحولات فکری و فلسفی در قرون اخیر جنبش ساختارگرایی است. جنبش ساختارگرایی از دهه ۱۹۶۰ م. به‌طور کامل بر حیات روشن فکری فرانسه مسلط گردید. ساختارگرایی یا فرمالیسم بیشتر به مطالعه ساختار بیرونی روایت‌ها سوای از معنا و زیبایی‌شناسی می‌پردازد و عناصر و لایه‌های پنهان متن چون تخیل، نشانه و ... را مورد بررسی قرار نمی‌دهد. یکی از جنبش‌های مطرح فرمالیسم، فرمالیست زبانی است که به مطالعه ساختار زبانی متون می‌پردازد. شعر به عنوان نمونه‌ای از ساختار زبانی نیز تحت تأثیر جنبش فرمالیست قرار گرفته است. بررسی اشعار شاعران معاصر می‌تواند میزان تأثیرپذیری از فرمالیست را آشکار سازد. مهدی اخوان ثالث از شاعران معاصر است که دارای مجموعه آثاری است. مسئله‌ای که می‌توان مطرح نمود بررسی ساختار زبانی اشعار اخوان از نظر رویکرد نشانه‌شناسی است. این پژوهش بر آن است تا با روش توصیفی و تحلیلی به بررسی ویژگی‌های شعر اخوان ثالث بپردازد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد اخوان ثالث دارای شعری فرم‌مدار و با ساختار زبانی منحصر به فرد است. تصویرسازی‌های حماسی و ملی‌گرایانه در اشعار اخوان ثالث در آثار او به وفور دیده می‌شود و ویژگی‌های فرمالیستی مانند آرکائیسیم، هنجارگریزی، روایت‌مداری و باستان‌گرایی در اشعار اخوان ثالث وجود دارد.

اهداف پژوهش

۱. بررسی ویژگی‌های شعری و ساختار زبانی در آثار اخوان ثالث
۲. بررسی تصویرسازی حماسی و ملی‌گرایانه در آثار اخوان ثالث با تکیه بر رویکرد نشانه‌شناسی

سؤالات پژوهش

۱. آثار اخوان ثالث دارای چه ویژگی‌هایی برجسته است؟
۲. تصویرسازی حماسی و ملی‌گرایانه در آثار اخوان ثالث چگونه است؟

واژگان کلیدی: تصویرسازی حماسی و ملی‌گرایانه، فرمالیست، رویکرد نشانه‌شناسی، اخوان ثالث

مقدمه

مهدی اخوان متخلص (م. امید) در سال ۱۳۰۷ ش. در توس نو (مشهد) به دنیا آمد و چهارم شهریور ۱۳۶۹ ش. در تهران درگذشت. در دهه‌ی سی شمسی وارد مبارزات سیاسی شد و به زندان افتاد. اخوان در سبک شعری پیرو نیما بود و نخستین دفتر شعری خود را با عنوان ارغنون در سال ۱۳۳۰ ش. منتشر کرد. اخوان درون مایه‌های حماسی را در شعرش به کار گرفته است و جنبه‌هایی از این درون‌مایه‌ها را به استعاره و نماد مزین ساخته است. در نیمه‌ی نخست سده بیستم، تحلیل استوار، در شکل، به تدریج قدرت یافت. یکی از مهم‌ترین مکاتب در این زمینه مکتب فرمالیسم روسی، بود که در خلال جنگ جهانی اول در روسیه بوجود آمد و در سال (۱۹۲۰) شکفت. از دیدگاه این مکتب، بررسی ساختار یا شکل هر پدیده، تلاش برای ادراک نسبت‌های درونی نشانه‌ها، یعنی شناخت گسترده‌ی دلالت‌ها است. فرمالیسم و ریخت‌شناسی متن (شعر یا داستان) را همانند ماشینی در نظر می‌گیرند که ما بتوانیم اجزای آن ماشین را باز کنیم، به تدریج شرح دهیم و دوباره آن را ببندیم. فرمالیست‌ها به شکل و فرم ادبی توجه داشتند. اما تفاوت عمده‌ی آن‌ها با اینان در این است که سعی دارند میان فرم و محتوا رابطه‌ای علمی یا زبان‌شناسانه ایجاد کنند. توجه آن‌ها به فرم بدان معنا نیست که محتوای اثر یا هدف‌های اخلاقی، اجتماعی و فلسفی اثر را نادیده بگیرند. فرمالیست برای اولین بار به این پرسش پاسخ دادند که آیا می‌توان ماهیت ادبیات را بر اساس فرم و ویژگی‌های زبانی‌اش مشخص کرد. یکی از شاخه‌های فرمالیسم، نوع زبانی آن است که به مطالعه ساختار زبانی روایت‌ها می‌پردازد. در شعر اخوان ثالث به دلیل غلبه‌ی برخی از ویژگی‌های زبانی یک ساختار زبانی منحصر به فرد به چشم می‌خورد به همین دلیل پژوهش حاضر به بررسی تصویرسازی‌های حماسی و ملی‌گرایانه در اشعار اخوان ثالث پرداخته است.

درخصوص پیشینه پژوهش حاضر باید گفت تاکنون در این زمینه پژوهش مستقلی انجام نشده است. آثاری به‌صورت پراکنده به بحث تصویرپردازی در شعر اخوان پرداخته‌اند. مقاله‌ای با عنوان «هماهنگی و هدفمندی تصویر در شعر مهدی اخوان ثالث»، به قلم علی سرور یعقوبی به رشته تحریر در آمده است. او بر آن است هماهنگی تصویری در شعر اخوان وجود دارد (یعقوبی، ۱۳۸۸: ۸۴). مقاله‌ای دیگر با عنوان «نقش‌مندی تصویر در غنای شعر معاصر با بررسی شعر مهدی اخوان ثالث و نادر نادریپور» توسط علی روحبخش مبصری و سهراب رضازاده به رشته تحریر در آمده است. نگارندگان اخوان را شاعری موفق در تصویرسازی می‌دانند و معتقدند یکی از مهم‌ترین شگردهای شعری اخوان آن است که تصویر مورد نظر را به گونه‌ای شرح می‌دهد که گویی فیلم کوتاهی در حال پخش است (۱۳۹۷: ۱۲۶). با این آثار یاد شده به بحث فرمالیست در شعر اخوان نپرداخته‌اند. لذا پژوهش حاضر با روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر

داده‌های کتابخانه‌ای در صدد واکاوی و بررسی تصویرسازی حماسی و ملی‌گرایانه در شعر اخوان ثالث با رویکرد نشانه‌شناسی است.

نتیجه‌گیری

تجربیات شعر اخوان را می‌توان در دو حوزه‌ی تجربیات حسی و ذهنی تقسیم کرد. منظور از تجربیات حسی، برخورد شاعر با پدیده‌های طبیعی است که از طریق حواس پنج‌گانه و به صورت مستقیم به دست می‌آید و یکی از ویژگی‌های شعر اخوان که می‌توان آن را جزو ویژگی سبکی او دانست درج تجربیات حسی در شعر است و البته این شیوه پیش از او در شعر نیما یوشیج به صورت گسترده‌ای دیده می‌شود. در میان شاعران معاصر، گروهی که دلبسته‌ی ساخت‌های زبانی کهن هستند و به اتکا به میراث‌های غنی ادبیات قدیم به زبانی فخیم و برجسته دست یافته‌اند، مانند (مهدی اخوان ثالث) و گروهی دیگر که اغلب به دستاوردهای زبانی شاعران کهنه‌گرا نظر دارند از اغلب امکانات ادبیات کهن بهره برده و در این میان به حوزه‌ی نقش نماها نیز بی‌توجه نبوده‌اند و با بهره‌گیری از ظرفیت‌های گوناگون کارکردهای نقش نماها، توانسته‌اند تا حد زیادی زبان خود را برجسته و متمایز کنند. اخوان با به کارگیری نشانه‌های سجاوندی که می‌توان گفت از ابزارهای جدید رسم الخط زبان فارسی است و از امکانات زبان نوشتاری است و با این که بیشتر متعلق به حوزه‌ی نثر می‌باشد اما اخوان توانسته است با به کارگیری صحیح و در خور آن، در اشعار معاصرش به نوعی نوآوری شاعرانه در آثارش بپردازد. زبان اخوان در غزل‌واره‌ها، در لحظه‌های اوج، به سوی آرکائیسیم حرکت می‌کند اما موفقیت او تقریباً همواره آنگاه به دست می‌آید که شعر وی به «شعر نحو» نزدیک می‌شود. این ویژگی‌ها اخوان را در خلق شعرهایی با تصویرگری موفق ساخته است. گوی از محورهایی که او در این اشعار به آن پرداخته است حماسه‌سرایی و ملی‌گرایی بود که سبب شده تا امروز برخی از اشعار او در میان عوام و خواص جامعه رواج داشته باشد.

منابع

اسلامی، اسلام، ماحوزی، امیرحسین، طاووسی، محمود(۱۳۹۶)، «مقایسه ساختاری عناصر حماسی در شعر معاصر ایران با تکیه بر اشعار مهدی اخوان ثالث، محمدرضا شفیعی کدکنی، سیاوش کسرایی و نیما یوشیج»، نشریه زیبایی‌شناسی ادبی، شماره ۳۲، صص ۷۱-۴۹.

اخوان ثالث، مهدی(۱۳۸۷)، آخر شاهنامه، تهران: انتشارات مروارید.

- اخوان ثالث، مهدی (۱۳۶۲)، از این اوستا، چاپ دهم، تهران: انتشارات مروارید.
- اخوان ثالث، مهدی (۱۳۸۲)، از این اوستا، چاپ دوازدهم، تهران: انتشارات زمستان.
- اخوان ثالث، مهدی (۱۳۶۸)، زمستان، تهران: بزرگمهر.
- اخوان ثالث، مهدی (۱۳۷۰)، ترا این کهن بوم و بردوست دارم، چاپ سوم، تهران.
- اخوان ثالث، مهدی (۱۳۷۱)، زمستان، چ ۱۲، تهران: مروارید.
- باباصفیری، علی اصغر (۱۳۸۸)، «حماسه در شعر رودکی»، تحقیقات تعلیمی و غنایی زبان و ادب فارسی، شماره ۱، صص ۳۵-۴۹.
- براهنی، رضا (۱۳۵۸)، طلا در مس، تهران: کتاب زمان.
- براهنی، رضا (۱۳۷۱)، طلا در مس (در شعر و شاعری)، ج ۱، تهران: نویسنده.
- بهمنی مطلق، حجت‌الله، پورنامداریان، تقی (۱۳۹۱)، «تأملی در زبان قصاید اخوان ثالث»، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، شماره اول، صص ۱-۲۳.
- تخدورف، تزوتان (۱۳۸۵)، نظریه‌ی ادبیات، متن‌هایی از فرمالیست‌های روس، ترجمه‌ی عاطفه طاهایی، تهران: اختران.
- جعفری قریه‌علی، حمید، دهقان، مرضیه (۱۳۹۶)، «بازخوانی موقعیت‌های قیدی و صفتی در تشخیص سبکی شعر اخوان ثالث»، نشریه‌ی ادب و زبان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان، شماره ۴۱، صص ۱۳۷-۱۱۵.
- چندلر، دانیل (۱۳۸۷)، مبانی نشانه‌شناسی، ترجمه مهدی پارسا، چاپ دوم، تهران: سوره مهر.
- دیچز، دیوید (۱۳۶۶)، شیوه‌های نقد ادبی، ترجمه غلامحسین یوسفی و محمدتقی صدقیانی، تهران: انتشارات علمی.
- روحانی، مسعود و عنایتی فادیکلانی، محمد (۱۳۸۸)، «بررسی هنجارگریزی در شعر شفیعی کدکنی»، مجله‌ی گوهر گویا، شماره ۳، صص ۳-۹۰.
- زرقانی، مهدی (۱۳۸۷)، چشم‌انداز شعر معاصر ایران، تهران: نشر ثالث.
- سبزیان‌پور، وحید، صالحی، پیمان (۱۳۹۱)، «تصویرسازی حماسی در شاهنامه و دیوان متنبی مطالعه مورد پژوهانه: تصویر خون در میدان نبرد»، همایش پژوهش‌های ادبی، دوره ۶.

- سلاجقه، پروین (۱۳۸۴)، نقد شعر معاصر، امیرزاده کاشی‌ها (شاملو)، چاپ اول، تهران: مروارید.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۹۰)، با چراغ و آینه، چاپ دوم، تهران: سخن.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۹۱)، حالات و مقامات، م. امید، تهران: سخن.
- شمیسا، سیروس (۱۳۷۵)، کلیات سبک‌شناسی، چاپ چهارم، تهران: انتشارات فردوس.
- صفوی، کوروش (۱۳۹۱)، نوشته‌های پراکنده، تهران: انتشارات علمی.
- صمصام، حمید، شیخ‌زاده، نازنین (۱۳۹۵)، «برجسته‌سازی در شعر اخوان ثالث»، فصلنامه‌ی تخصصی ادبیات فارسی، شماره ۶، صص ۷۰-۴۹.
- صهبا، فروغ (۱۳۸۴)، «برجسته‌سازی واژه و ترکیب در شعر اخوان»، پژوهشنامه علوم انسانی، شماره ۴۶-۴۵، صص ۱۶۲-۱۴۷.
- علوی مقدم، مهیار (۱۳۸۱)، نظریه‌های نقد ادبی معاصر، چاپ اول، تهران: سمت.
- عمران‌پور، محمدرضا (۱۳۸۴)، «ساخت‌های کهن‌گرا در شعر اخوان»، نشریه‌ی دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان، دوره‌ی جدید، شماره ۱۸، صص ۱۲۴-۹۹.
- فاموری، مهدی، بازیار، راضیه (۱۳۹۱)، «نگاهی به تغنیات مهدی اخوان ثالث، (م. امید)»، فصلنامه‌ی درّی، شماره دوم، صص ۹۴-۷۷.
- کوپال، عطالله (۱۳۹۳)، «ناکارآمدی فرمالیسم در رویکردهای نقد ادبی معاصر»، فصلنامه پژوهش‌های ادبی، شماره ۳۶ و ۳۷، صص ۱۸۵-۱۶۵.
- محسنی، مرتضی، صراحتی جویباری، مهدی (۱۳۸۹)، «بررسی انواع هنجارگریزی آوایی و واژگانی در شعر ناصر خسرو»، فصلنامه تخصصی سبک‌شناسی، نظم و نثر فارسی، شماره ۸، صص ۲۴-۱.
- مدرسی، فاطمه، احمدوند، غلامحسین (۱۳۸۴)، «بازتاب باستان‌گرایی در اشعار نیمایی اخوان ثالث»، مجله‌ی علمی-پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی، شماره ۴۱، صص ۷۲-۴۵.
- مرادی، محمدهادی، عبدالویانی، جواد (۱۳۹۰)، «میراث‌گرایی در شعر مهدی اخوان ثالث و امل»، پژوهش‌های نقد و ترجمه‌ی زبان و ادبیات عربی، شماره ۱، صص ۵۰-۲۷.

ممتحن، مهدی، الهی، فروغ (۱۳۸۸)، «مقایسه ناسیونالیسم در اشعار ملی عارف قزوینی و ابراهیم طوقان»، مطالعه ادبیات تطبیقی، شماره ۱۰، صص ۲۷۲-۲۴۳.

نوری علاء، اسماعیل (۱۳۸۴)، صور و اسباب در شعر امروز ایران، تهران: بامداد.

یاحقی، محمدجعفر (۱۳۸۵)، «جویبار لحظه‌ها (جریان‌های ادبیات معاصر فارسی)»، تهران: انتشارات جامی.

احمدی، بابک (۱۳۷۴)، حقیقت و زیبایی، تهران: نشر مرکز.